

Documente legate de deportarea evreilor păstrate în arhivele din Satu Mare

Paul Dancu

Evreii sătmăreni au reprezentat o comunitate importantă și cu contribuții remarcabile în formarea și dezvoltarea orașului și comitatului Sătmár de odinioară. Despre evreii sătmăreni au apărut de-a lungul deceniilor o serie de lucrări istorice, care au redat aspecte despre dezvoltarea acestei comunități, aportul ei la prosperarea economică și culturală a orașului în perioada antebelică și interbelică, despre tragedia holocaustului și despre reluarea vieții comunitare după cel de-al doilea război mondial. Dintre lucrările apărute în limba română aș aminti: Anton Dörner, *Evreii din comitatul Satu Mare în secolul al XVIII-lea*, Editura EFES Cluj-Napoca, vol. I (1723-1760), 1998, vol. II (1761-1781), 2000; Eugen Glück, *Evreii sătmăreni în 1848 în Relații interetnice în zona de contact româno-maghiaro-ucraineană din secolul XVIII până în prezent*, Editura Tübingen - Muzeul Satu Mare, 1999; Eugen Glück, *Populația evreiască a Transilvaniei (1848-1920)*, în *Anuarul Institutului de istorie „George Bariț” Cluj*, 2004; Eugen Glück, *Contribuții cu privire la integrarea evreilor din Transilvania în viața politică și religioasă a României (1918-1922) în Satu Mare - Studii și Comunicări*, vol. XIII, 1996; Moshe Carmilly-Weinberger, *Istoria evreilor din Transilvania (1623-1944)*, Editura enciclopedică, București, 1994; Randolph L. Braham, *Politica genocidului*, Editura Hasefer, 2003; Gheorghe Bodea, *Tragedia evreilor din nordul Transilvaniei*, Editura Hiparion, Cluj, 2001; Baruch Tercatin, Zeev Herșcovici, *Prezențe rabinice în perimetrul românesc în secolele XVI-XXI*, Editura Hasefer, 2008; *Procesul ghetourilor din Nordul Transilvaniei*, (vol. I și II), Editura AEVHR, 2007.

Dintre lucrările apărute în limba maghiară aș aminti: Dr. Stern Mór, *A szatmári zsidók útja*, Satu Mare, 1931; Venetianer Lajos, *A magyar zsidóság története a honfoglalástól a világháború kitöréséig*, Budapest, 1922, reprint 1986; Randolph L. Braham, *A holocaust Magyarországon. A népirtás politikája*, Editura Gondolat, Budapesta, 1990; Randolph L. Braham, *Magyarországi Holokauszt földrajzi enciklopédiája*, Editura Part, Budapesta, 2007; Tibori Szabó Zoltán, *Árnyékos oldal. Zsidó identitástudat Erdélyben a Holokauszt után*, Editura Koinónia, Cluj-Napoca, 2007; Haraszi György, *A szatmári zsidóság a két világháború között în Relații interetnice în zona de contact româno-maghiaro-ucraineană din secolul XVIII până în prezent*, Editura Tübingen - Satu Mare, 1999; Moshe Carmilly-Weinberger, *Az erdélyi zsidók története (1623-1944)*, Editura Budapesta, 1995; Csirák Csaba, *Szatmári zsidó emlékek*, Colecția Otthonom Szatmár megye, 1999, Satu Mare.

Aș aminti cartea de referință bilingvă maghiară-ebraică a lui Naftali Stern, *Emlékezz Szatmárra. A szatmári zsidóság emléke. Min hamețar karati ah. Zikor at Satmar. Sefer hazikaron ŧel yehudi Satmar*, Bnei Brak, 1984, respectiv Yehuda Schwartz, *Toldot hakehilot betransilvania*, Editura Hadera, 1976; Moshe Carmilly-Weinberger, *Toldot Yehudi Transilvania, (1623-1944)*, Jerusalem, 2003.

Evreii sătmăreni au constituit până la Holocaust una din cele mai mari comunități mozaice din spațiul intracarpatic. Când ne referim la Satu Mare, vorbim despre spațiul fostului comitat, care se întindea până la Mátészalka și Csenger în Ungaria, la vest și Gutâi la est, cuprinzând așadar și Baia Mare, Șomcuta, Seini. Pentru prima dată evreii sunt atestați cu certitudine în Sătmár în anul 1712, fiind sosiți din Galiția și Moravia. Unii istorici consideră că au existat evrei în Satu Mare încă din secolul al XIV-lea. Conte Károlyi Sándor, în 1724, a stabilit mai multe familii de evrei în Carei și Ardud. Mulți evrei s-au stabilit în ținuturile sătmărene, venind din comitatele vecine-Maramureș, Szabolcs și Ugocea, respectiv Galiția. În 1842 se permite stabilirea primilor evrei în orașul Satu Mare.

Până la acea dată evreii locuiau în satul vecin, Botiz unde aveau și comunitate slujită de rabinul Zeev Mandelbaum. În același an se constituie și prima comunitate în oraș, prima sinagogă fiind ridicată între 1852 și 1858 pe strada Decebal. După 1868, în virtutea noii legislații ce a dus la emanciparea evreilor, ministrul cultelor Eötvös József a solicitat comunităților evreiești din Ungaria să-și definească statutul, în vederea recunoașterii oficiale a cultului mozaice. Datorită disensiunilor dintre conducătorii spirituali ai acestora, s-a ajuns la o scindare în trei orientări, cu instituții de sine-stătătoare: neolog (liberală), ortodox (fundamentalistă) și status-quo ante (care dorea păstrarea tradiției de dinaintea adoptării statutului).

După moartea din anul 1898 a rabinului Mandelbaum comunitatea evreilor din Satu Mare s-a divizat în două comunități: comunitatea de orientare ortodox-fundamentalistă, respectiv comunitatea status-quo ante, care accepta adaptarea la dezvoltarea societății, dar cu păstrarea prescripțiilor și ideologiei credinței¹.

Despre evreii sătmăreni și despre Holocaust se găsesc multe documente în arhivele de stat respectiv cele bisericești. La Direcția Județeană a Arhivelor Naționale, în fondul Prefecturii, se poate urmări în profunzime întreaga perioadă începând cu ascensiunea nazismului până la anii de după Holocaust. Pot fi găsite publicațiile muncitorești confiscate, scrise în limbile idiș, germană, maghiară și română². După instaurarea dictaturii regale a lui Carol al II-lea, între 1939-1940, prefectul sătmărean a întocmit mai multe rapoarte despre situația locală. S-a ocupat într-un capitol separat de observarea evreilor locali, respectiv de aplicarea în practică a legislației antievreiești adoptată în timpul guvernului Goga³. S-a întocmit o evidență despre funcționarii evrei concediați, respectiv despre persoanele concediate din cauza soților evrei⁴.

Mai multe documente se referă la organizațiile sioniste locale. După ce la începutul lui 1940 acțiunile de colectare ale organizației Keren Kayemeth LeIsrael au fost interzise, în vara aceluiași an s-a revenit asupra deciziei, ele fiind permise din nou. S-a păstrat corespondența dintre organizațiile băimărene, sătmărene și timișorene ale Organizației Sioniste din Transilvania, respectiv evidențele cu membrii acestora⁵. Se găsesc planurile de școlarizare ale haluțurilor pentru instituțiile de învățământ din Haifa, Ierusalim, Tel-Aviv, respectiv programa lor școlară⁶. De asemenea, sunt multe documente despre emigrarea în Palestina, organizată în vara lui 1940 prin portul Constanța⁷. Multe documente relatează interzicerea organizațiilor sioniste din Ungaria în anul 1940. De exemplu, corespondența pe această temă între primăriile, respectiv comunitățile evreiești din Mátészalka, Csenger, Fehérgyarmat, Baia Mare, Carei, Satu Mare. S-a păstrat evidența organizației Keren Hajeshod⁸.

Înainte de Dictatul de la Viena s-au întocmit rapoarte despre activitatea și acțiunile din județ ale Gărzii de Fier, interzisă la acea dată, dar cu puternică organizare, respectiv despre activiștii acesteia aflați sub supraveghere și în evidență⁹.

La 8 august 1940, pe baza unei noi legi antievreiești emisă de guvernul Gigurtu, evreii din România sunt deposezați din punct de vedere economic, iar din punct de vedere politic, practic sunt lipsiți de multe drepturi cetățenești.

¹ Csirák Csaba: *Szatmári zsidó emlékek*, Colecția Otthonom Szatmár megye, 1999, Satu Mare.

² DJAN SM- Fond PCR- Fond 157-Inv 214

³ DJAN SM- Fond Prefectura SM, Fond 14-S, Inv 34, Dosar 2,4/1938,

⁴ DJAN SM- Fond Prefectura SM, Fond 14-S, Inv 34, Dosar 4/1939, Dosar 1/1940

⁵ DJAN SM- Fond Prefectura SM, Rola 243, fila 47,149

⁶ DJAN SM- Fond Prefectura SM, Rola 243, fila 146

⁷ DJAN SM- Fond Prefectura SM, Rola 243, fila 147

⁸ DJAN SM- Fond Prefectura SM, Rola 242

⁹ DJAN SM- Fond Prefectura SM, Fond 14 -S- Inv 34 Dosar 1,7/1939

În raportul său din 15 august 1940, prefectul scrie despre evreii sătmăreni că sunt mai răi ca ungurii locali, reproșându-le atașamentul față de maghiarime¹⁰.

S-au întocmit situații despre locuitorii care au încartiruit honvezi, cu ocazia intrării din data de 5 septembrie 1940¹¹. După intrarea în Nordul Transilvaniei, autoritățile ungare au adoptat în ritm alert măsuri antievreiești. La apelul lui Endre László, subprefectul comitatului Pest-Pilis-Solt, județele interzic unul după altul accesul evreilor la târgurile satești¹². La 27 septembrie 1940, Uzdóczy Zdravec István, președintele TESZ (Társadalmi Szervezetek Szövetsége), face apel la tunderea evreilor și la interzicerea portului perciunilor¹³. Comunitățile evreiești conservatoare și cea status-quo ante din Satu Mare protestează împotriva obligativității deschiderii prăvăliilor în zilele de sabat¹⁴.

În 1941 autoritățile au cerut acte de atestare a originii¹⁵. Pe cei fără cetățenie maghiară sau cu situație neclară, jandarmeria i-a dus la Kamenet-Podolsk, unde au fost omorâți de naști. Aproximativ 800 de evrei sătmăreni au fost victimele acestei acțiuni¹⁶.

Mai multe documente vorbesc despre sechestrarea bunurilor evreiești între 1941-1942¹⁷.

S-au întocmit rapoarte despre activitatea șvabilor sătmăreni în Volksbund, respectiv despre atrocitățile lor antisemite¹⁸. S-au păstrat mai multe documente despre dispozițiile antisemite din mai multe meserii, despre procentajele de evrei stabilite, despre retragerea autorizațiilor pentru evrei. Există corespondența uniunii meseriașilor antisemiți Baross Szövetség¹⁹. Există documente despre batalionul evreiesc de muncă de la Roșiori. În aceasta era convocat marele poet Radnóti Miklós²⁰. Multe acte fac referire la stabilirea de noi batalioane evreiești de muncă forțată în 1942, care apoi au fost trimise în Ucraina.

În 1942 au fost sechestrate proprietățile evreiești de peste 5 iugăre. Localitățile au întocmit situații detaliate despre aceasta²¹. În multe cazuri s-a protestat împotriva distrugerii acestor gospodării înfloritoare. De exemplu, în februarie 1942, Weisz Endre din Livada cere fără succes, scutirea gospodăriei sale de la sechestrul Ministerului Agriculturii. Ordinul Cavalerilor (Vitézi Rend) a sprijinit exceptarea lui Herskó Bernát din Seini, erou în Primul Război Mondial²².

Mai multe comunități satești au solicitat gospodăriile evreiești expropriate. De exemplu, cele din Fülesd, Fülöpös, Andrid²³. Se găsește în arhivă decretul din 8 februarie 1943, al ministrului de interne Keresztes Fischer Ferenc, decret de expropriere a proprietăților evreiești de sub 5 iugăre. Ca rezultat al acestuia, în februarie 1944, prefectul comitatului Sătmár a trimis la Budapesta un raport despre proprietățile solicitate, defalcat pe localități, respectiv cu numele celor expropriați și al solicitanților²⁴. După aceasta au fost cerute și locurile de casă. Astfel, în comitatul Sătmár au fost repartizate de autorități pe

¹⁰ DJAN SM- Fond Prefectura SM, Fond 14 -S - Inv 34, Dosar 4,6/1940

¹¹ DJAN SM- Fond PMSM - Fond 15 - Inv 146, 148

¹² DJAN SM- Fond Prefectura SM, Rola 260, fila 9

¹³ DJAN SM- Fond Prefectura SM, Rola 260, fila 17

¹⁴ DJAN SM- Fond Prefectura SM, Rola 260, fila 58

¹⁵ DJAN SM- Fond Prefectura SM, Fond 14 -S, Rola 282

¹⁶ *Lumea lui Elie Wiesel azi*, ediția III, 2007, F.C.E.R - Fundația Elie Wiesel., dosar suport pentru pelerinaj Nordul Transilvaniei.

¹⁷ DJAN SM- Fond Prefectura SM, Fond 14 -S, Rola 304

¹⁸ DJAN SM- Fond Prefectura SM, Rola 284-285

¹⁹ DJAN SM- Fond Prefectura SM, Rola 322, fila 35-37;28-29

²⁰ DJAN SM- Fond Prefectura SM, Rola 334

²¹ DJAN SM- Fond Prefectura SM, Rola 304

²² DJAN SM- Fond Prefectura SM, Rola 326, Rola 304

²³ DJAN SM- Fond Prefectura SM, Rola 357, Rola 361, Rola 304

²⁴ DJAN SM- Fond Prefectura SM, Rola 357, Rola 304

3.308 iugăre proprietate evreiască în intravilan 216 locuri de casă²⁵. S-a întocmit o situație despre aparatele radio confiscate de la evrei între 1942-1944 și licitația acestora²⁶.

S-a întocmit un dosar separat despre atrocitățile săvârșite de soldați șvabi SS aflați în permisie între 1943-1944, respectiv cu plângerile populației împotriva lor. Împotriva șvabilor sătmăreni înrolați în SS, a făcut demersuri la guvernul maghiar chiar prefectul de atunci²⁷. Dintre SS-iști, de exemplu, sergentul Steinbinder József din Șandra, după înăbușirea revoltei ghetoului din Varșovia, a venit în concediu pentru ca să se odihnească după nelegiuirile comise acolo²⁸. Pe maghiarii din Acâș, Ghirișa, Ardud, iar în multe locuri și pe șvabi i-au revoltat nelegiuirile comise de soldații SS. Conform procesului verbal, Löchli István din Ardud i-a numit pe SS-iști trădători de țară²⁹. S-a opus atrocităților comise de SS Gombor László, feroviar din Acâș. Când i-a luat la rost pe SS-iști că „ce fac cu evreul”, aceștia l-au bătut cu sălbăticie și conform procesului verbal întocmit au spus: *”Dacă sunteți maghiar nu aveți nimic comun cu evreii!”*³⁰. În procesele verbale, de multe ori sunt trecute și numele victimelor evrei, de exemplu Rosenberg Jenő, Lichtmann Gyuláné, sau, al medicilor de circumscripție din Beltiug, Goldglancz Jenő, respectiv din Acâș, Jeremiás Gyula. În cazul acestuia din urmă, primarul, în raportul său, constată cu indignare că a tratat luni de zile gratuit mama unuia din SS-iștii torționari, vindecând-o³¹. Acest dosar a fost făcut accesibil doar cu câțiva ani în urmă.

După ocuparea de către germani a Ungariei, se emit una după alta dispoziții de îngrădire. Despre acestea s-au păstrat multe acte. Ministerul de Interne, prin decretul din 12 aprilie 1944, ordonă controlul purtării stelei lui David, despre care localitățile trimit rapoarte³². S-au întocmit liste despre farmaciile și cabinetele medicale evreiești, despre mașinile de treierat și inventarul agricol confiscat³³. A avut loc „recensământul animalelor evreiești”, cum apare într-o situație a plasei Fehérgyarmat. Au întocmit situații detaliate și plasele Mátészalka, Carei, Satu Mare, Ardud³⁴.

Secretarul de stat Endre László i-a convocat la Satu Mare pe prefecții județelor din apropiere la 26 aprilie 1944. Aici au fost date instrucțiunile deportării evreilor din Nordul Transilvaniei³⁵. Despre stabilirea ghetourilor și delimitarea acestora au trimis indicații Jaross Andor și Endre László. Despre funcționarea ghetourilor, Endre László a dat dispoziții, la 13 mai 1944³⁶. Subprefectul dă dispoziții primarilor despre punerea sub sechestru a bunurilor evreiești³⁷.

Autoritățile din Mátészalka, Fehérgyarmat, Carei, Csenger, Orașu Nou relatează transportarea evreilor în ghetou³⁸. Endre László dă dispoziții pentru percheziția imobilelor evreiești sigilate în 16 mai 1944, iar subprefectul în 11 mai³⁹. Autoritățile locale au întocmit liste detaliate despre bunurile inventariate. Șeful plasei Csenger a trimis un raport despre obiectele de valoare confiscate.

²⁵ DJAN SM- Fond Prefectura SM, Rola 304, fila 110

²⁶ DJAN SM- Fond Prefectura SM, Rola 363

²⁷ DJAN SM- Fond Prefectura SM, Fond 14-S, Dosar 20, fila 2

²⁸ DJAN SM- Fond Prefectura SM, Fond 14-S, Dosar 20, fila 21

²⁹ DJAN SM- Fond Prefectura SM, Fond 14-S, Dosar 20, fila 11

³⁰ DJAN SM- Fond Prefectura SM, Fond 14-S, Dosar 20, fila 28

³¹ DJAN SM- Fond Prefectura SM, Fond 14-S, Dosar 20, fila 30

³² DJAN SM- Fond Prefectura SM, Rola 391, fila 4

³³ DJAN SM- Fond Prefectura SM, Rola 391, file 68-77

³⁴ DJAN SM- Fond Prefectura SM, Rola 397-398

³⁵ *Szatzmári zsidó emlékek*, Otthonom Szatmár megye 12, 2001, 138-139 old.

³⁶ DJAN SM- Fond Prefectura SM, Rola 391, fila 25; fila 78

³⁷ DJAN SM- Fond Prefectura SM, Rola 391, fila 30

³⁸ DJAN SM- Fond Prefectura SM, Rola 391, file 14-18

³⁹ DJAN SM- Fond Prefectura SM, Rola 391, fila 33

S-au păstrat multe cereri de intrare în posesie a bunurilor evreiești. De multe ori acestea, ca și magazinele, erau solicitate înainte chiar de transportarea în ghetou a evreilor. Cereri au fost depuse mai ales în localitățile locuite de șvabi, acestea fiind avizate de conducătorul local din Carei al Volksbund, de gauführerul Barth. De exemplu, din Mérk, Vállaj, Ciumești, Dindești, Socond, Sîi, Homorodul de Jos. De multe ori solicitanții își susțin cererea prin faptul că membrii familiei luptă în SS⁴⁰.

Endre László înștiințează despre instituirea Comitetului Evreiesc pe Țară la 8 mai 1944⁴¹ \$.

Comandantul districtului de jandarmerie înștiințează despre evacuarea evreilor din ghetouri. Autoritățile județene din Satu Mare cer trimiterea evidenței evreilor deportați. S-a păstrat nota de expediere a listelor de către șeful plasei Csenger cu datarea din 4 iulie⁴². Despre transportul cartotecilor la Košice relatează adresa jandarmeriei din județul Satu Mare. Poliția din Satu Mare cere convocarea celor exceptați de la deportare în data de 3 iunie⁴³. Ministerul de Interne ordonă, în circulara din 16 iunie, deportarea ulterioară a evreilor din orfelinate, spitale, penitenciare, aziluri de bătrâni⁴⁴.

Endre László dă dispoziții, în scrisoarea din 3 iunie, pentru utilizarea în scop comunitar a sinagogilor, respectiv despre dărâmarea lor⁴⁵. S-au păstrat mai multe relatări despre împărțirea hainelor rămase la cei săraci. De exemplu, în următoarele localități din plasele Mátészalka și Fehérgyarmat: Tiszavasvári, Nyírders, Túristvándi, Gebe, Szamostatárfalva, Szamosszeg, Tiszabecs, Hermánszeg, Túrricse, Nagyszekeres, Kölcse, Fülesd, Sonkád, Rápol, Tunyog, Szamossályi⁴⁶.

Toate plasele au întocmit situații despre întreprinderile evreiești și despre noii administratori ai acestora⁴⁷. Multe documente vorbesc despre folosirea imobilelor de către organizația premilitară „Levente” ca centre de instruire. S-au păstrat documente despre funcționarii sancționați pentru că nu au executat regulamentar prevederile de deportare, ori pentru că au comis sustrageri de bunuri⁴⁸.

Există urmărirea pe țară ale unor evrei evadați de la deportare. De exemplu, Schlesinger Károly, Singer Dezső din Balassagyarmat, Grün Simon din Mezőkovácsháza, Friedmann Dávid din Sic-Cluj, Fuchs Áron din Cămârzana, Weisz Márton din Oradea, Grósz Mária din Tabajd, Kiss József és Rosenzweig Mihály din Debrecen. De asemenea, urmărirea din comitatul Hajdu a evreilor fugiți din batalioane de muncă din: Téglás, Vámospércs, Mikepércs, Egyek, Hajdudorog, Tiszacsege. Comitatul Szabolcs îl urmărea pe Weisz Hermann din Nyíregyháza. Comitatul Ugocsa a trimis urmărire pentru mai mulți localnici din plasele Vinogradov și Korolevo⁴⁹.

Districtul militar din Debrecen dă dispoziții de folosire în scop militar a imobilelor evreiești, la fel și generalul locotenent Csatay. Districtul militar din Debrecen dă dispoziții pentru încartiruirea în imobile evreiești a militarilor germani⁵⁰.

În arhivele Episcopiei Romano-Catolice de Satu Mare, s-au păstrat mai multe documente referitoare la deportare: situații cu evreii botezați în perioada 1941-44⁵¹,

⁴⁰ DJAN SM- Fond Prefectura SM, Rola 391, fila 22

⁴¹ DJAN SM- Fond Prefectura SM, Rola 391, fila 95

⁴² DJAN SM- Fond Prefectura SM, Rola 391, fila 101

⁴³ DJAN SM- Fond Prefectura SM, Rola 391, fila 148

⁴⁴ DJAN SM- Fond Prefectura SM, Rola 391, fila 110

⁴⁵ DJAN SM- Fond Prefectura SM, Rola 391, fila 157-159

⁴⁶ DJAN SM- Fond Prefectura SM, Fond 14-S, Dosar 22

⁴⁷ DJAN SM- Fond Prefectura SM, Rola 391, file 205-248

⁴⁸ DJAN SM- Fond Prefectura SM, Rola 394, Rola 400

⁴⁹ DJAN SM- Fond Prefectura SM, Rola 403

⁵⁰ DJAN SM- Fond Prefectura SM, Rola 391, fila 97-98

încercările mai multor parohi de a scăpa din batalioane evrei ce doreau să se boteze⁵², cererea membrilor creștini din familii mixte, adresată episcopului, ca acesta să intervină la autorități pentru exceptarea soților lor de la trimiterea în ghetou⁵³. Se găsesc documente despre ascunderea de către preotul Korlát Ferenc⁵⁴ în palatul episcopal al studentului Wohl András, despre care a aflat rău famatul locotenent colonel Ferenczy, dispunând transportarea lui Wohl în ghetou⁵⁵. Mai mulți parohi au protestat împotriva deportărilor, sau au încercat să intervină pentru unii evrei. De exemplu, cei din Dobóruszka, Ujgorod, Necopoi, Csap, Huszt⁵⁶. Prelatul papal Antal Mikós din Ujgorod, din cauza încercării sale de salvare a fost deferit la sancționare de guvernatorul pentru Ucraina Subcarpatică, colonelul Vincze⁵⁷.

Episcopul Scheffler János a protestat pe lângă Endre László, prim-ministrul Sztójay, ministrul cultelor, Antal István, împotriva deportării evreilor, solicitând oprirea acestora⁵⁸. A încercat să intervină și la Primatul Cardinal, Serédi Jusztinián. Explicațiile lui Serédi adresate consiliului episcopal sunt, de asemenea, în arhivă⁵⁹. Episcopul Scheffler s-a opus solicitării de bunuri evreiești spunând că *”să nu ne întindem mâinile după acestea, nu doar pentru că bunurile dobândite nedrept, tot așa vor pieri, ci mai ales din cauza moralei eterne divine”*⁶⁰. Se găsește în arhivă corespondența episcopului Scheffler⁶¹ cu membrii Comitetului Evreiesc pe Țară, Auer György și Török Sándor⁶².

În colecția fondului Primăriei Satu Mare se găsesc situații despre bunurile solicitate, respectiv hotărârile Consiliului Orașenesc din timpul deportării⁶³.

După eliberarea județului Satu Mare, în toamna lui 1944, a început cercetarea funcționarilor publici, despre care s-au păstrat multe documente. În colecția fondului Tribunalului se găsesc cazurile deferite Tribunalului Poporului din Cluj⁶⁴.

Autoritățile au dispus repunerea în drepturi a supraviețuitorilor Holocaustului. S-au păstrat mai multe documente referitoare, de exemplu circulara 21.911 din 1946, adresată de Teohari Georgescu, ministrul de interne al guvernului Groza, către autoritățile locale. În aceasta, cere hotărât retrocedarea tuturor bunurilor confiscate de la evrei⁶⁵. Prefecții județelor Sătmăr și Someș au trimis instrucțiuni primăriilor că bunurile evreiești nu intră sub incidența comisiei aliate CASBI⁶⁶ - deci nu sunt bunuri inamice, acestea

⁵¹ Szatmári Római Katolikus Püspökség levéltára, Protokollumok 1944, 1266, 1297, 1328, 1219, 936, 1541, 1613, 1402 szám

⁵² Szatmári Római Katolikus Püspökség levéltára, Protokollumok 1944, 2722 szám Ér. 1944 júl.21, 2077 szám Ér. 1944 jun.1,

⁵³ Szatmári Római Katolikus Püspökség levéltára, Protokollumok 1944, 1591 szám Ér. 1944 apr.21

⁵⁴ Ulterior a murit în timpul bombardamentului sovietic asupra orașului Satu Mare din 17 septembrie 1944.

⁵⁵ Szatmári Római Katolikus Püspökség levéltára, Protokollumok 1944, 1582 szám Ér. 1944 apr.20

⁵⁶ Szatmári Római Katolikus Püspökség levéltára, Protokollumok 1944, 1582 szám Ér. 1944 apr.20, 1436 szám Ér. 1944 apr.11, 1412 szám Ér. 1944 apr.4, 1883 szám Ér. 1944 május.15, 1866 szám Ér. 1944 május.15, 1515 szám Ér. 1944 április.15, 1346 szám Ér. 1944 március.31

⁵⁷ Szatmári Római Katolikus Püspökség levéltára, Protokollumok 1944, 2601 szám Ér. 1944 július.13, 2801 szám Ér. 1944 július.26

⁵⁸ Szatmári Római Katolikus Püspökség levéltára, Protokollumok 1944, 2151,2160,2646 szám Ér. 1944 jun. 14

⁵⁹ Szatmári Római Katolikus Püspökség levéltára, Protokollumok 1944, 2646 szám

⁶⁰ Szatmári Római Katolikus Püspökség levéltára, Protokollumok 1944, 2740 szám Ér. 1944 július. 22

⁶¹ Episcopul Scheffler a murit ca martir în închisoarea Jilava la 9 decembrie 1952. Procesul său de beatificare este în desfășurare la Vatican.

⁶² Szatmári Római Katolikus Püspökség levéltára, Protokollumok 1944, 3192 szám Ér. 1944 aug. 22

⁶³ DJAN SM- Fond PMSM-Fond 15-Inv146, 148, Fond 15-S- Inv 141, Dosar 1/1944, Dosar 9,10/1943

⁶⁴ DJAN SM- Fond Tribunalul SM Fond 18 Inv 35, 179

⁶⁵ DJAN SM- Fond Prefectura SM, Rola 453

⁶⁶ CASBI-Casa de Administrație și Supraveghere a Bunurilor Inamice

trebuind retrocedate foștilor proprietari⁶⁷. S-a intervenit și la autoritățile militare sovietice de ocupație, pentru retrocedarea acestor bunuri, făcându-se un raport detaliat despre bunurile sustrate de sovietici⁶⁸.

Organizațiile locale ale Comitetul Democratic Evreiesc au încercat să transmită doleanțele cu problemele supraviețuitorilor către autorități. La cererea autorităților s-au întocmit situații despre aceia care au luptat efectiv împotriva fascismului. Sunt de amintit ca exemple ziaristul Berger Marcell, membru în directoriul din 1919, care între 1945-46 a organizat întoarcerea acasă a supraviețuitorilor din zona engleză de ocupație a Germaniei. Pentru activitatea sa a fost distins de autoritățile engleze. Sau Stern Ignác, care evadând din batalionul său de muncă, s-a alăturat partizanilor din Briansk, luptând până la Odera împotriva fascismului. Weisz Ernő, care a fost și el partizan, mai târziu a fost parașutat ca ofițer de legătură de sovietici, în timpul Răscoalei Naționale Slovace, din toamna lui 1944. Herskovits Dezső a luptat și el cu arma în mână împotriva fascismului⁶⁹.

Consulatul SUA și cel britanic au cerut date despre mai mulți evrei, în scopul deciziei imigrării acestora⁷⁰.

După război s-au reorganizat organizațiile sioniste, cu scopul sprijinirii înființării statului evreu și a imigrării evreilor. La Satu Mare erau active, printre altele, Dror-Ichud, Busselia, Tora VeAvoda, în cadru mișcării Haluț⁷¹. Organizația locală Satu Mare a Comitetului Democratic Evreiesc a cerut autorităților, la 15 iunie 1947, aprobarea unei tabere de reconstrucție (de fapt sionistă)⁷². Sioniștii băimăreni au cerut un imobil pentru înființarea unui centru cultural evreiesc. În cererea din 5 mai 1947 au cerut autorizarea manifestărilor mișcării Haluț, prezentând programul seratei culturale⁷³.

Autoritățile militare au cerut spre avizare livretele militare ale foștilor convocați în batalioanele de muncă forțată. Acest lucru era necesar pentru ca cei în cauză să fie scutiți de la încorporarea din nou în armata română, considerându-se cu stagiul militar îndeplinit⁷⁴.

Autoritățile au emis tinerilor evrei care se prezentau pentru admiterea în facultăți adeverințele necesare că nu au fost membrii unei grupări fasciste sau criminale de război. Și despre aceasta sunt documente⁷⁵.

Autoritățile au întocmit în 1948 o situație detaliată despre bunurile evreiești. Aceste însumări, defalcate apoi pe localități sunt, de asemenea, în arhive⁷⁶. La naționalizarea din 1948, s-a întocmit un inventar detaliat despre întreprinderile locale, din care o bună parte erau proprietate evreiască⁷⁷. Se găsesc actele naționalizării Spitalului Evreiesc din Satu Mare, respectiv luarea în evidență a dotărilor organizației Joint⁷⁸.

În 1949-1950 s-au întocmit liste despre coletele sosite din străinătate pentru evrei, respectiv despre antibioticele confiscate din acestea (steptomycină, penicilină) și predate de organele de la Interne organizației de partid⁷⁹.

⁶⁷ DJAN SM- Fond Prefectura SM, Rola 453

⁶⁸ DJAN SM- Fond Armistitiu-confidentiale, Rola 429 fond 14-38, Role 544-606

⁶⁹ DJAN SM- Fond Prefectura SM, Rola 480

⁷⁰ DJAN SM- Fond Prefectura SM, Rola 455, Rola 458, Rola 473, Rola 474

⁷¹ Hary Kuller: *Evreii în România anilor 1944-1948*, Editura Hasefer, p. 81-82

⁷² DJAN SM- Fond Prefectura SM, Rola 480

⁷³ DJAN SM- Fond Prefectura SM, Rola 480

⁷⁴ DJAN SM- Fond Prefectura SM, Rola 446

⁷⁵ DJAN SM- Fond Prefectura SM, Rola 446

⁷⁶ DJAN SM- Fond Prefectura SM, Role 497-498

⁷⁷ DJAN SM- Fond Prefectura SM, Rola 515

⁷⁸ DJAN SM- Fond Prefectura SM, Role 523-524

⁷⁹ DJAN SM- Fond Prefectura SM, Rola 530

Sub pretextul ascuțirii luptei de clasă s-au întocmit liste cu „chiaburii, elemente exploatare și dușmani de clasă” pe care s-au regăsit numele a foarte mulți evrei⁸⁰.

Începând cu anul 1949, Partidul a dat dispoziții de prigonire a mișcării sioniste și pentru frânarea emigrării în Israel⁸¹.

În lucrarea mea am încercat să dau o trecere în revistă a unei perioade oglindită în documentele rămase, perioadă a cărei aspecte rămân încă de elucidat de cercetătorii istorici.

Importanța acestui studiu constă în faptul că oferă un bun instrument pentru cercetarea problematicii holocaustului din perspectiva istoriei evreilor sătmăreni. Totodată reflectă și poziția autorităților, a instituțiilor, respectiv a organizațiilor comunitare din acea perioadă în privința destinului comunității evreilor.

Lucrarea de față a fost prezentată în limba maghiară la întâlnirea de la Debrecen, din 26-28 mai 2006, a conducătorilor comunităților evreiești din Ungaria și țările din jur. Întâlnirea s-a bucurat de participarea istoricilor ce studiază istoria evreilor din aceste țări. Lucrarea a fost apreciată de participanții la seminar inclusiv de cei ai Facultății Rabinice din Budapesta și a conducerii F.C.E.R., fiind dată ca exemplu de studiu valoros ce aduce elemente de noutate la istoria comunităților locale⁸².

Documents about the deportation of Jews held in Satu Mare Archives

Abstract

Satu Mare Jews were an important community and outstanding contributions in the development of old city and county Satmar. About the Jews from Satu Mare appeared during the decades many historical works which told about the aspects of the development of this community, its contribution to economic and cultural prosperity of the city before the first world war and during the inter-war period, the Holocaust tragedy and the resumption of the community after the second world war.

---

⁸⁰ DJAN SM- Fond Prefectura SM, Rola 539

⁸¹ DJAN SM- Fond PCR- Fond 157 - Inv. 214

⁸² F.C.E.R - Federația Comunităților Evreiești din România